

УДК 930.253:929Вировий](477)

О. М. РЕДЬКО*

“...БАЖАЮ ... ДОЧЕКАТИСЯ ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ...”
(огляд документів ЦДАВО України про діяльність українського
громадського і культурно-освітнього діяча Є. С. Вирового)

Здійснено огляд документів українського громадського і культурно-освітнього діяча Є. С. Вирового, що зберігаються у Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України. Переважну більшість документів складає листування з відомими українськими політиками і громадськими діячами.

Ключові слова: Є. Вировий; Культурно-освітня комісія Трудового конгресу України; видавнича справа; пласт; філателія; ЦДАВО України.

Україна відзначає 100-річчя національної революції 1917–1921 рр., на фундаменті якої постала незалежна. Історію Української революції творили не тільки видатні представники національної еліти, але й недооцінені, скромні герої.

Приватне життя героїв часто є утаємниченим. Це в повній мірі стосується і Євгена Семеновича Вирового (27.02.1889–17.05.1945) – українського громадського і культурно-освітнього діяча, визначного видавця і мецената. Серед переважної більшості листів Є. Вирового, що зберігаються в Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України), на сьогодні віднайдено лише одну згадку про його родичів: у листі до М. Балаша від 27 вересня 1923 р. Є. Вировий писав: “Саме оце надійшов Ваш милий лист з повідомленням... про моїх рідних. Якби Ви знали, дорогий Микола Івановичу, яку милу несподіванку зробили Ви мені тим листом”¹.

Є. С. Вировий народився 27 лютого 1889 р. у містечку Сміла (нині – Черкаської обл.)². Вищу освіту отримав в Учительському інституті у Глухові³. Вчителював у Жмеринці. За сприяння Д. Дорошенка 1910 р. Є. Вировий приїхав до Катеринослава, де до 1919 р. викладав французьку мову в комерційній школі у А. Синявського⁴, з яким пізніше зустрічався в освітніх справах.

Свою громадську і культурно-освітню діяльність Є. Вировий розпочав у Катеринославському товаристві “Просвіта”; 1914 р. заснував разом з іншими членами товариства “Українське видавництво”, яке

* *Редько Ольга Михайлівна* – начальник відділу довідкового апарату Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України.

видало кілька десятків книжок художньої, педагогічної та науково-популярної літератури⁵.

Дослідженню біографії та катеринославського періоду діяльності Є. Вирового у вітчизняній історичній літературі приділено значну увагу⁶. Проте багато аспектів його біографії та діяльності в еміграції досліджено недостатньо, приміром джерельна база ЦДАВО України вимагає поглибленого вивчення. Наразі документів за 1917–1918 рр., які б відображали діяльність Є. Вирового як голови Товариства “Просвіта” в м. Катеринославі, члена Катеринославської губернської Української ради та Ради Українського вчительського товариства в м. Катеринославі в архіві відшукати не вдалося, окрім підписаного ним уповноваження представникові катеринославської “Просвіти” на Всеукраїнський з’їзд “Просвіт” у Києві 20 вересня 1917 р.⁷

Подальша участь Є. Вирового у визвольних змаганнях була пов’язана з діяльністю Трудового конгресу України, який покликаний був стати представницьким органом українського народу в соціальному, економічному і політичному житті Української Народної Республіки (УНР). Історії діяльності комісії Трудового конгресу України в 1919 р. присвячені ґрунтовні дослідження О. Малюти та О. Павлишина, в яких автори детально зупинилися на роботі Культурно-освітньої комісії⁸.

Джерелом вивчення діяльності Є. Вирового на посаді голови Культурно-освітньої комісії Трудового конгресу УНР (далі – Комісія) є документи фондів ЦДАВО України “Культурно-просвітна комісія Трудового конгресу УНР” (Ф. 3643), “Канцелярія Директорії Української Народної Республіки” (Ф. 1429) та “Міністерство народної освіти Української Народної Республіки” (Ф. 2582). Тут відклалися законопроекти Ради Народних Міністрів УНР та пояснювальні записки до них; протоколи засідання президії з головами комісій Трудового конгресу; копії протоколів наради Комісії; її короткі звіти, надіслані до президії Трудового конгресу; листування з президією Трудового конгресу УНР, Директорією УНР та міністерствами тощо⁹.

Робота Комісії в порівнянні з іншими була широко висвітлена в історичній літературі завдяки праці С. Сірополка “Діяльність Культурно-освітньої комісії Трудового конгресу” і, насамперед, невтомній та

Фото Є. С. Вирового. 1933 р.
ЦДАВО України. Ф. 4447.
Оп. 1. Спр. 1. Арк. 8.

відповідальній роботі голови Комісії, яка залишила по собі документальне підтвердження. Гортаючи архівні документи та газетні сторінки, можна відтворити кожен день роботи Є. Вирового на посаді голови Комісії, засідання якої відбувалися спочатку у Києві, потім – у вінницькому готелі “Савой”¹⁰. Для прикладу відтворимо недільний день роботи членів комісії: 16 лютого 1919 р. зранку голова Комісії Є. Вировий і її секретар І. Коваленко були в Директорії з приводу змін у законопроекті про управління освітою, зроблених Радою Народних Міністрів УНР всупереч побажанням Комісії; з двох годин дня представники комісії були на нараді, що відбулася в Міністерстві освіти за участю представників місцевих середніх шкіл для вироблення нових штатів цих шкіл; увечері на нараді Комісії були присутні директор департаменту середньої школи Міністерства освіти А. Синявський та директори місцевих українських гімназій, з якими обговорювалися питання середньої школи в Україні¹¹.

У скрутний для українського уряду час інтелігентному освітянину разом з іншими випало вирішувати складні питання. Так, 10 березня 1919 р. Євген Семенович був присутній на засіданні комісії Трудового конгресу з оборони держави, на якому слухали доповідь про закликання учителів до війська. Було ухвалено відправити всіх учителів до спеціальної інструкторської школи, після закінчення якої “під керівництвом культурно-освітнього відділу проводили по певному пляну навчання в сотнях, як старшин так і козаків”¹².

Але головною справою, яку вдалося провадити Комісії, на думку С. Сірополка, було вироблення законопроекту про управління освітою в центрі та на місцях¹³. Також важливими досягненнями Комісії можна вважати сприяння утворенню державних органів керівництва книговиданням і книгопоширенням та прийняттю Директорією УНР Декрету про утворення Управління преси й інформації¹⁴.

Справою всього життя Є. Вирового було видавництво українських книжок. Є. Чикаленко у своєму щоденнику згадував про лист від 8 жовтня 1920 р., в якому Є. Вировий висловлював радість з приводу того, що В. Винниченко радив йому “покинути за кордоном політичну роботу і взятися всім за постачання книжок для народу, підручників для шкіл і проч., бо народ на Україні рветься до просвіти”¹⁵.

Наразі невідомо, коли саме Є. Вировий вирушив в еміграцію. 1919 р. “Українське видавництво у Катеринославі”, найбільш зруйноване більшовиками в Кам’янці-Подільському¹⁶, на чолі з Є. Вировим виїхало до Лейпцигу, потім перебралося до Берліну. З документів відомо, що 6 липня 1920 р. Міністр закордонних справ УНР А. Ніковський надав дозвіл на від’їзд Є. Вирового до Німеччини, де останній “працював над виданням українських книжок і приїхав звідти до Кам’янця лише на короткий час – для інформації”¹⁷.

У 1920 р. видавництву катастрофічно не вистачало коштів для запуску в друк цілої низки готових праць, серед яких: шкільні підручники, збірники казок та оповідань, наукові і популярні книжки для шкіл і бібліотек. У фонді Міністерства народної освіти УНР збереглося листування Є. Вирового з Радою Народних Міністрів УНР¹⁸ та Уповноваженим Міністерства народної освіти УНР¹⁹ про необхідність належного фінансування видавництв, “котрі при всяких умовах, не зважаючи на ніякі події і на Україні й за кордоном”, проводять інтенсивну видавничу роботу; в ньому наголошувалося, “що книжки єсть не тільки основа розвитку нашої культури, а разом з тим єсть і головніше знаряддя боротьби за нашу державну незалежність”²⁰.

“Українським видавництвом в Катеринославі” для дітей і молоді було у 1916–1918 рр. надруковано 40 видань у Катеринославі; від квітня 1919 р. видано 18 книжок у Кам’янці; видань, друкованих у Відні 1919 р. – 15; на 3 липня 1920 р. у Лейпцигу побачили світ ще 4 видання²¹. У 1921 р. було здійснено повне видання “Кобзаря” Т. Шевченка, яке Є. Вировий планував зробити якнайкраще. 23 лютого 1921 р. він писав Ю. Магалецькому, знайомому ще з Катеринослава художнику: “До “Кобзаря”, з яким я стільки возюся, хотілося дуже у першій виданні дати десятки два гарних, художніх малюнків, а потім з кожним новим виданням збільшувати число їх так, щоб це наше перше народне видання “Кобзаря” було й художнє, багато ілюстроване. Я звертаюся до П. І. Холодного з закликом стати до цієї роботи, прилучити Вас до спілки, порозумітись, поділити працю й дати до 1 травня яких 20 художніх праць. Справа дуже відповідальна, бо важка й – для мене принаймні так само, як і для Вас і для Петра Івановича – просто свята. Поговоріть із ним, умовте, щоб не зрікався й самі не зрікайтеся – беріться до праці”²².

10 грудня 1922 р. під орудою Є. Вирового було засновано “Видавництво Української молоді”, яке почало свою діяльність з улаштування виставки української книжкової продукції в Німеччині за 1922 р.²³ Урочисте відкриття виставки відбулося 27 січня 1923 р. у приміщенні Української громади²⁴, на ній експонувалося близько 300 видань. Було видано серію “Майстри Українського Мистецтва” (під редакцією Д. Антоновича), до якої увійшли книжки про померлих культурних діячів – М. Башкірцеву, Д. Безперчого, П. Бойчука, С. Васильківського, І. Левченка, О. Мурашка, І. Похитонову, М. Сосенку та Я. Станіславського. Є. Вировий збирав кошти на друк книжки про П. Холодного²⁵, якого знав ще з часів роботи в Трудовому конгресі.

Перебуваючи в Берліні, Є. Вировий опікувався долями людей, що опинилися на межі виживання як за кордоном, так і в Україні. У 1923–1924 рр. він писав М. Шаповалу та М. Балашу про скрутне життя в Німеччині: “Студенти в злиднях, голодують. А я до того ж не міг при-

везти їм із собою допомог за грудень. Навіть не уявляв, що тут така біда. Щоб заспокоїти трохи студентів і інших стипендіатів, довелось бігати позичати для них гроші...”²⁶, “Всі чекають на гроші. Тут же біда яка людям тепер!”²⁷.

Є. Вировий був членом берлінського Комітету допомоги голодуючим в Україні, метою якого була допомога “(матеріальна і культурна) без різниці національності і віри”²⁸: складав пожертви²⁹, готував звернення від Комітету до громадськості про допомогу³⁰. За особистим дорученням Є. Вирового в жовтні 1923 р. було переведено через німецький банк в Україну гроші для Л. Бідної та В. Труби, чоловіки яких емігрували³¹; переказував гроші братові С. Єфремова – П. Єфремову, який мешкав у Катеринославі³².

З листування Є. Вирового очевидно, що в Берліні він здебільшого перебував з вересня 1920 р.³³ до січня 1924 р.³⁴ Найбільша кількість листів, що зберігається у ЦДАВО України, написана Є. Вировим саме в період його перебування в Німеччині (м. Берлін) і адресовані вони переважно у Прагу. Його листи відкриті в особових фондах М. Шаповала³⁵, П. Богацького³⁶, Ю. Магалевського³⁷, М. Балаша³⁸, Н. Григоріва³⁹, Я. Зозулі⁴⁰, Ю. Тищенка (Сірого)⁴¹ та А. Животка⁴². Головним сюжетом епістолярного спадку берлінського періоду безперечно були справи видавничі: Є. Вировий опікувався видрукуванням часопису “Нова Україна”, ідейним натхненником якого був М. Шаповал; виправляв та пересилав “коректи”; вів перемовини з німецькими друкарнями; займався пошуками книжок та багатьма іншими справами, що забирали в нього здоров’я, час та кошти. Найбільше листів берлінського періоду адресовано М. Шаповалові, який сприяв у переїзді Є. Вирового до Праги та його працевлаштуванню⁴³.

Від жовтня 1923 р. Є. Вировий очолив Товариство “Український громадський видавничий фонд”⁴⁴ (далі – УГВФ), де вийшло багато наукових книжок високої якості із різних галузей знань, накладу яких становили до 3 тис. примірників⁴⁵. УГВФ видавав Бюлетень⁴⁶ із докладною інформацією про свою роботу; дбав про широку пропаганду в пресі, звертався до авторів наукових праць і підручників із закликом зареєструвати в бюро всі готові праці. У листі до М. Шаповала від 30 вересня 1923 р. Є. Вировий писав: “Дуже важно, щоб про створення Українського Громадського Видавничого Фонду заговорили найважливіші українські громадські діячі і письменники”⁴⁷.

У квітні 1924 р. бюро УГВФ влаштувало виставку українських друків та української книжної графіки в Празі з нагоди 350-ліття друкарства в Україні. Серед документів УГВФ зберігається листування з українськими видавництвами, установами та організаціями в справі організації першої української книжкової виставки в Празі⁴⁸; списки видавництв, що надіслали свою друковану продукцію на виставку⁴⁹; ін-

ЦДАВО України. Ф. 3208. Оп. 1. Спр. 28. Арк. 16.

формація про приміщення, тематичне наповнення виставки та відгуки відвідувачів і закордонної преси⁵⁰; фотокартки з виставки⁵¹.

Про виставку знали і в радянській Україні: збереглися листи Українського наукового інституту книгознавства в м. Києві, в яких йшлося про організацію посмертної виставки (травень 1926 р.) Г. Нарбути. Інститут мав намір представити на виставку оригінали українських грошей і марок роботи художника, що експонувалися на празькій виставці та розшукати за кордоном оригінали нарбутівських гральних карт, а згодом всі документи передати до Історичного музею в Києві⁵². Є. Вировий почав займатися пошуками⁵³. Йому відповів С. Шершенівський, який брав безпосередню участь у замовленні виготовлення українських грошових знаків берлінською державною друкарнею, і був готовий допомогти у вирішенні цього питання за певних умов⁵⁴.

Історія празького пошуку художнього спадку Г. Нарбути заслуговує на окреме дослідження. Наразі відомо, що 25 лютого 1926 р. Є. Вировий надіслав до Києва особисту збірку українських грошей та окремі книжки про Г. Нарбути⁵⁵.

Є. Вировий листувався з багатьма видавництвами радянської України про продаж, купівлю та обмін книжковою продукцією, особливо з "Книгоспілкою" в Харкові та її філіями у Вінниці, Житомирі, Києві, Одесі, Харкові⁵⁶. Досить інформативним є листування з катеринославцями. Цікавився закордонними виданнями М. Погрібняк – художник, що оформлював книжки А. Кащенко, І. Труби, Д. Яворницького. Темми листування Є. Вирового та М. Лебідя (Катеринославська філія Дер-

жавного видавництва України) були придбання та заборона придбання закордонних українських видань і спільні знайомі⁵⁷ тощо. В листі від 19 грудня 1925 р. М. Лебідь запитував: “Чи не думаєте додому? Вас вітають Єфремов, Яворницький і Романченко”⁵⁸.

Є. Вировий інформував М. Лебідя про завершення Харківською митницею замовлених друків назад до Праги: “Ви здивуєтеся, як побачите, що і Франко, і Уайльд, і Б. Шоу, і Б. Лепкий, і А. Франс, і Ромен Ролан, і Кобилянська в числі недопущених! Це перший раз така чудасія: досі весь час такі висилки доходили без перешкод, та й далі ходять”⁵⁹. 18 липня 1926 р. у відповідь М. Лебідь писав після довгої мовчанки: “Коли Ви не догадуєтесь чому я не писав і чому не надіслав Вам грошей – поясню: через нашу з Вами книжкову переписку, а гроші було повернуто. Колись розповім вам детально про неприємності, які я набував через ці книжки, а нині кається не хочу і знов книжки одержати хочу! Певне для Вас ясно, що повертають Вам книжки через те, що рахують, що купівлею у Вас книжок ми підтримуємо еміграцію”⁶⁰.

У 1926 р. Є. Вировий був залучений до організаційної роботи Комітету для Українського відділу на виставці під час роботи Міжнародного бібліологічного з’їзду в Празі. Про це свідчать документи Комітету, що відклалися у фонді УГВФ⁶¹. 9 квітня 1926 р. правління УГВФ прийняло на себе план координації роботи з підготовки виставки в особі Є. Вирового та інших членів фонду. Остаточний вибір місця для виставки також було доручено Євгену Семеновичу⁶². На четвертому засіданні Комітету від 21 квітня 1926 р. вирішили “принципально пристати на думку Є. Вирового, щоб під час виставки відбутися також з’їзд українських видавництв, або взагалі нараду українських робітників книжки, маючи на увазі спільне обміркування видавничої справи, справи збуту і бібліографічних питань”⁶³.

Так зародилася ідея створення Українського товариства прихильників книжки (далі – УТПК), до складу управи якого Є. Вировий увійшов як заступник голови⁶⁴ та скарбник⁶⁵. При товаристві функціонували бібліотечно-бібліографічна та редакційно-видавнича комісії, у роботі яких активну участь брав Є. Вировий⁶⁶.

В особовому фонді Ю. Тищенка (Сірого) (Ф. 3803) відклалися оригінали 12 протоколів засідань управи УТПК за 1927 р., що відображають діяльність Є. Вирового в товаристві: у 1927 р. склав доповіді: “Доля української книжки під час революції”, “Українська книга на Радянській Україні”, “Українська книга в Америці” з виставкою понад 300 різних українських видань із США, Канади (із власного зібрання)⁶⁷. Чернетки доповідей з авторськими правками зберігаються у фонді УГВФ⁶⁸. У 1932 р. доповідь “Українська бібліографія в Словянському бібліографічному каталозі рр. 1877–1881” була надрукована в журналі товариства “Книголюб”.

Проведене у ЦДАВО України комплексне виявлення джерел до життєпису Є. Вирового засвідчило наявність певної кількості документів, що “випали” з уваги науковців. Наприклад, листування Є. Вирового з Ганною Євгенівною Келлер-Чикаленко – донькою видатного українського діяча та мецената Є. Чикаленка⁶⁹, про якого Євген Семенович писав: “Такого, як Чикаленко, другого у нас нема і не було навіть і в його часи”⁷⁰.

Із 6 жовтня 1929 р. існував Фонд імені Є. Х. Чикаленка, метою якого було видання щоденника та інших праць діяча. Для керування справами Фонду був обраний окремий комітет у такому складі: від родини покійного – Г. Келлер-Чикаленко, А. Яковлів та Є. Вировий⁷¹. Впродовж 2-х років Фонд збирав пожертви⁷², що дало можливість надрукувати “Уривок з моїх спогадів за 1917 р” Є. Чикаленка⁷³. “Книжка виглядає дуже гарно. – писала Г. Келлер-Чикаленко Є. Вировому 2 січня 1933 р. – Не знаю, як Вам і дякувати. Написала подяки проф. Яковліву та Антоновичу, а Вам прямо й не складу подяки, бо знаю, що на Вас, як звичайно, лежала найбільша частина праці”⁷⁴.

У листах Г. Келлер-Чикаленко, що чекають на свого дослідника, міститься багато інформації про її батька, його розпорядження щодо рукописів, підготовку нею батьківського щоденника до друку, характеристики окремих українських діячів тощо. Збереглися й копії листів Є. Вирового до Г. Келлер-Чикаленко, Л. Чикаленка та інших осіб, які були пов’язані з підготовкою до друку робіт та спогадів Є. Чикаленка⁷⁵.

Уривки з листів Г. Келлер-Чикаленко красномовно характеризують обох авторів листування: “... большев. газет, але їх я не можу читати – взагалі я ледве витримую – ніколи ще те, що там на Україні робиться досі не нищило мене так”⁷⁶; “Тому й кличу Вас приїздіть хоч у гості: відпочивайте а нам, женеvцям, піддайте духу, бо, я, наприклад, уже зовсім падаю духом!”⁷⁷; “Я не тільки не вважаю Ваш лист “прикрим” для себе, навпаки дуже за нього вдячна, бо з нього бачу не поверхове, а глибинне відношення до батькової пам’яті”⁷⁸.

Про діяльність Є. Вирового в Українському пласті вдалося виявити документи у фонді “Спілка українських пластуvнів-емігрантів (СУПЕ) в м. Празі” (Ф. 4016) та особовому фонді С. О. Сірополком (Ф. 4433).

26 червня 1931 р. Є. Вирового разом із С. Сірополком, І. Кабачковим, С. Наріжним, М. Омеляновичем-Павленком та З. Мірною було прийнято до складу СУПЕ в якості членів-приятелів⁷⁹. А вже 22 листопада 1931 р. у Празі, на III З’їзді СУПЕ він був обраний Комендантом. Є. Вировий невпинною пропагандою сприяв згуртуванню молоді майже в усіх європейських осередках під пластовим прапором; розбудові нових пластових куренів та гуртків тощо. 13 березня 1932 р. команда СУПЕ зорганізувала урочистості з нагоди 20-річчя Українського пласту; серед святкових заходів – виставка “Український пласт дома і на чужині”⁸⁰. До виставки готувалися заздалегідь, розсилаючи пластовим

частинам рекомендаційні листи. Наприклад, Дівочий пластовий курінь у Ржевничах отримав таке розпорядження Коменданта СУПЕ: “Приготуйте... на виставку: фотографії від самого початку Вашого пластування, пластове листування, прапор, гурткові прапорці, праці пластунок (як то вишивки, малювання і т. д.)... ходіть на співання хору... Всі повинні бути в пл. одностроях або в національному одязі”⁸¹. На Загальному з’їзді СУПЕ 27 листопада 1932 р. Комендантові була висловлена подяка від з’їзду за його діяльність, підкреслювалося, “що Пласт став на соборницькі позиції і в цьому його велич і значення”⁸².

Весною 1933 р. гострий конфлікт спричинив переформатування СУПЕ. Безпосередньою причиною конфлікту було Шевченківське свято, яке мало відбутися 11 березня 1933 р. заходами Команди СУПЕ. Безпідставні наклепи на Н. Кучерявенко-Козицьку, образи в бік Д. Козицького, а головне, закиди Є. Вировому, що за його командування Пласт втратив незалежність і “став неофіційною експозитурою “уєнерівців”⁸³, призвели до скликання 19 березня 1933 р. Надзвичайного з’їзду СУПЕ⁸⁴. На з’їзді Є. Вировий заявив про зречення посади Коменданта через “непластові настрої і некарність, внесені в ряди празьких членів СУПЕ несоборницьким виступом групи непластових празьких організацій проти Шевченківського свята СУПЕ 11 березня 1933 р.”⁸⁵. 26–27 березня, після демісії Є. Вирового, про свій вихід з СУПЕ заявили інші пластунаські діячі⁸⁶.

18 квітня 1933 р. Є. Вировий заявив про свій вихід із СУПЕ – його вразив лист Є. Врецьони, таємно розісланий всім пластовим частинам, “наскрізь тенденційний, політичний і цілком непластовий...” з наклепами на Команду і на колишніх вже членів Команди⁸⁷. Особливо неприємним, очевидно, для Є. Вирового був такий коментар Є. Врецьони: “Комендант в ім’я “пієтизму” до поета настоював” на Шевченківському святі силами СУПЕ⁸⁸. У листі до Софії Федорівни Русової від 9 квітня 1933 р. Євген Семенович визнавав свою поразку в цьому протистоянні: “Ваша мила увага до мене й співчуття мене дуже зворушили. Велике Вам спасибі. Це для мене велика моральна підтримка. Почуваю себе так, ніби мене силою хто в багно кинув. Всяка боротьба з неправдою тяжка”⁸⁹.

Із С. Русовою Є. Вирового пов’язувала освітня діяльність в Україні та видавничі справи в еміграції. Окремі листи С. Русової до Є. Вирового відклалися у документах фонду “Український громадський видавничий фонд у Празі”; у них обговорювалися питання друку її праць з історії педагогіки тощо⁹⁰. На 75-літній ювілей відомої освітянки Євген Семенович із надією написав: “Та ще найгарячіше бажаю Вам – дочекатися визволення України і вільної рідної освіти на українській землі!”⁹¹.

Листи Є. Вирового до С. Русової містять певну кількість фактичного матеріалу. Для прикладу, можна навести рядки з листів від 24 грудня 1925 р. та 4 лютого 1926 р.: “Залюбки перечитав Ваші спогади... Вони

дуже цікаві, і треба їх скоріше видрукувати... Декілька дрібненьких уваг я дозволив собі зробити на тому примірнику, що Вам посилаю. Взагалі ж Оксана Петровна дуже добре все зробила...”⁹²; “О. П., виправляючи, як звичайно, в наших рукописах мову, зауважує, що, може, занадто часто вживається слово “чудовий (а, е), отже не здивуйтеся, коли побачите в таких місцях знаки (“!”)... Першу частину після Ваших виправок вже передано до редакції “Минуле України””⁹³. Ймовірно, тут йдеться про мемуари С. Русової (1856–1925 рр.), друковані копії яких відклалися у фонді “Український громадський видавничий фонд в м. Празі”⁹⁴. Згадувана у листі Оксана Петрівна, яка друкувала і редагувала рукописи, – сестра Лесі Українки – Оксана Петрівна Косач-Шимонівська. Це підтверджують рахунки та розписки, надані Є. Вировому, про отримання нею грошей за передруки⁹⁵.

Свій практичний досвід видавничої, виставкової діяльності успішно реалізовував Є. Вировий також у діяльності Товариства “Музей Визвольної Боротьби України”, де виконував функції скарбника, а пізніше – керівника т. зв. “збіркової акції” для будівництва Українського дому⁹⁶.

До складу управи Музею Є. Вирового було обрано від 17 червня 1929 р.⁹⁷ найбільшим числом голосів серед інших кандидатів у члени управи⁹⁸. Євген Семенович всебічно сприяв розвитку Музею, зокрема, збиранням коштів на його діяльність. Оренду за приміщення для Музею оплачував добрий товариш Є. Вирового – українець з Нью-Йорку Каленик Лисюк⁹⁹, який у 1929 р. приїхав до Праги. “Український філателіст” надрукував їх спільне фото. В особовому фонді Є. Вирового (Ф. 4447) зберігається стаття К. Лисюка “Наші історичні цінності” з нью-йоркської “Свободи” від 25 лютого 1930 р., в якій зазначено про важливість архівів у збереженні документів і закликає: “Най всі українці, котрим дорога наша історія, збирають усі матеріали і най хоронять їх для Музея Визвольної боротьби України”¹⁰⁰.

У 1940 р. “Народне видання “Кобзар” Є. Вирового 1921 р. стало основою нового видання “Кобзар. 1840–1940”, тираж якого склав 2 тис. примірників. Є. Вировий був одним із меценатів, коштом яких було надруковано книжку. Про це докладно йдеться в розвідках українського літературознавця із Словаччини М. Мушинки¹⁰¹, який досліджує празький період життя і діяльності та трагічну смерть Є. Вирового¹⁰².

Є. Вировий відбувся як один із загальноновизнаних авторитетів філателістичного світу: в 1937 р. про нього надрукував лондонський довідник “Хто є хто в філателії”¹⁰³. Його з певністю можна вважати основоположником філателістичної україніки. Статті Є. Вирового в “Українському філателісті” – “Поштові марки Української Народної Республіки” (1925 р.), “Тризуб” (1926 р.) – є ґрунтовними розвідками з історії виникнення і впровадження української марки. Є. Вировий був власником відомої колекції українських марок, яка отримала багато міжнародних нагород.

Про них він хвалився М. Шаповалу¹⁰⁴ і М. Балашу¹⁰⁵. Зберігся лист Є. Вирового до О. Олеся від 17 січня 1938 р., в якому він призначив останньому зустріч в Українській їдальні: “З охотою подивлюся Ваші марки, хоч треба сказати, що марки, познімані з листів за останні кілька літ мають здебільшого малу ціну і взагалі їх важко продати”¹⁰⁶.

Епістолярний контакт Є. Вирового з Оксаною Лятуринською, відображений в документах їхніх особових фондів, теж заслуговує на увагу: листи просякнуті гумором, взаємними нападками і так само є доволі інформативними¹⁰⁷. У 1939 р. в одному з листів Є. Вировий писав авторці віршів: “Я ж кажу, що поети чудні люде, а поетки, мабуть, ще більше. Одна поетка, як дістала Вашу книжечку (я послав) і побачила горобця на ялині, так так розчулилася, не знаю, чи від поезій, чи від горобця, що написала вірш, присвятивши його Вам, і просить Вам переслати”¹⁰⁸. Тут йшлося про землячку Є. Вирового – Галину Мазуренко. У 1927 р.

PLEASE DO **NOT** CUT OR MUTILATE THIS FORM IN ANY WAY
AS IT MAKES IT DIFFICULT FOR FILING.

WHO'S WHO IN PHILATELY, 1937

(To be Published in October, 1936).

The only International Address Book of Stamp Collectors and Dealers.

5/-

ESTABLISHED 1914. EDITED BY ALBERT H. HARRIS.

Published by "The Philatelic Magazine," 112 STRAND, LONDON.

IMPORTANT AND URGENT.
Please verify or correct and return the attached entry from the 1935 Edition by an early post.
Even if no alteration is needed, please return this form in any case. (Kindly do NOT cut it).

N.B.
The Editor does not undertake to publish the whole or any of the information supplied. Contractions will be made at his discretion.

W Y R O W Y J, Eugene. b.
1889. Collects only Ukraine, Russia, Caucasus, and air mails. Sp.: Ukraine, of which his coll. is unique. Awards: Gold (Brno. 1923); silver (Berlin 1923, Hague 1924, Paris 1925, Hamburg 1931, silver-gilt (Vienna 1923), Berlin 1930). Writings: Many articles on Ukraine. P.S.: Prague; Paris; Berlin; U.P.V.; A.A.A. A.: 16 Chodska, Prag. 12. (See advt.).

N.B.
Dealer's specialities will not be included in biographical entries, but may be inserted as an advertisement on the opposite page (see advertisement changes below.)

Names and addresses of collectors recommended for inclusion will be appreciated. **They should be written on the BACK of this form.**

SUBSCRIBER'S ORDER.	ADVERTISEMENT ORDER.
I enclose 5/- for which please send me a copy of the 1937 edition of "WHO'S WHO in PHILATELY" as soon as published.	Please insert my advertisement to occupy..... page, the charge for advertisement to include copy of book.
Signature	Signature
(Address as in entry above)	(Address as in entry above)
N.B.—If remittance accompanies this form, no postage will be charged.	ADVT. RATES: 1 page 100/- Advertisers in the "Philatelic Magazine" or "Philatelic Trader" may include their Advertisement in "Who's Who" at their Series Discount. " 50/- " 25/- " 12/6
If you advertise in the Book you will receive a copy free of charge.	

PLEASE DO **NOT** CUT OR MUTILATE THIS FORM IN ANY WAY
AS IT MAKES IT DIFFICULT FOR FILING.

З довідника “Хто є хто в філателії”. 1937 р.
ЦДАВО України. Ф. 4447. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 97.

він допоміг видати її першу поетичну збірку “Акварелі” і у 1945 р. дав грошей і доправив із дітьми до австрійського кордону, звідки вона дісталася Лондону.

У 1942 р. Є. Вировий повідомляв О. Лятуринській та С. Довгалю, що особистим видавництвом вже більше не буде займатися¹⁰⁹. Разом із Д. Дорошенком він працював над збиранням матеріалів для видання С. Наріжного про культурно-наукову діяльність української еміграції¹¹⁰. На сьогодні в ЦДАВО України віднайдено лише один (і за часом – останній) короткий лист Є. Вирового до С. Наріжного від 14 вересня 1944 р.: “Все збираюся до Вас та ніяк не зберуся. Боюсь, що не скоро й виберуся, багато шарпанини. ... знаю, що фотографії, які лишилися у Вас, Ви використовували для другої частини Вашої праці і навіть для кліш. При нагоді поговоримо про все інше”¹¹¹. Саме С. Наріжний надав найточнішу характеристику Є. Вировому у передмові до книжки “Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома війнами”: “... автор з особливою вдячністю зазначає тут видавничу відважність п. Євгена Вирового, який з великим умінням і жертвенністю зорганізував видання цієї книжки, вложивши в ту справу багато власної праці, часу й коштів”¹¹².

Документи про діяльність Є. Вирового є важливим джерелом для дослідження історії українського національно-визвольного руху та життя і діяльності українців на еміграції. Загалом виявлений на сьогодні документальний спадок Є. С. Вирового відклався більше ніж у 40 фондах ЦДАВО України. Левова частка документів належить до його еміграційного періоду життя. Аналізуючи загальний масив документів, стає зрозумілим, який титанічний труд випав на долю цієї непересічної людини, яка заслуговує на те, щоб її пам’ятали.

¹ ЦДАВО України (Центральний державний архів вищих органів влади та управління України). Ф. 3863. Оп. 1. Спр. 11. Арк. 44–44зв.

² Там само. Ф. 3859. Оп. 1. Спр. 373. Арк. 98; Ф. 3972. Оп. 1. Спр. 227. Арк. 87зв.

³ Там само. Ф. 3972. Оп. 1. Спр. 227. Арк. 87зв.–88.

⁴ Чабан М. Січеслав у серці (Книга пам’яті). Дніпропетровськ: ВПОП “Дніпро”, 1994. С. 99.

⁵ Мушинка М. “Іду у вічність”//Сучасність. Мюнхен, 1990. Ч. 5. С. 100–103. URL: <http://diasporiana.org.ua/periodika/3313-suchasnist-1990-ch-5/> (дата звернення: 03. 08. 2017).

⁶ Вировий Євген//Моє Придніпров’я. Календар пам’ятних дат Дніпропетровської області на 2009 рік: бібліогр. покажч./упоряд.: І. Голуб. Дніпропетровськ: ДОУНБ, 2008. С. 40–42.; Чабан М. П. Невтомний Вировий//Чабан М. П. Вічний хрест на грудях землі: художньо-документальні нариси. Дніпропетровськ: УКВ ІМА-Прес, 1993. С. 52–65; Його ж. Діячі Січеславської “Просвіти” (1905–1910): біобібліогр. словник. Дніпропетровськ: ІМА-Прес, 2002. С. 149–152.; Сидоренко Н. П. Вировий Євген//Українська журналістика в

іменах/за ред. М. М. Романюка. Львів, 1999. Вип. 6. С. 46–48; *Львів О.* Український патріот Євген Вировий: [Катеринослав. діяч культури поч. ХХ ст.]/Бористен: науково-популярний щомісячник. 1997. № 7. С. 5 та ін.

⁷ ЦДАВО України. Ф. 2581. Оп. 1. Спр. 161. Арк. 36.

⁸ *Малюта В. О.* Всеукраїнський трудовий конгрес як представницький орган українського народу в другій Українській Народній Республіці// Історичний архів. 2011. Вип. 7. С. 199–208. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ians_2011_7_37 (дата звернення: 07. 08. 2017); *Павлишин О.* Комісії Трудового Конгресу України (1919 р.): формування та діяльність//Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 років. 2014. Вип. 10. С. 172–190. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pviiu_2014_10_10 (дата звернення: 09. 08. 2017).

⁹ ЦДАВО України. Ф. 3643. Оп. 1. Спр. 1; Ф. 1429. Оп. 1. Спр. 8; Ф. 2582. Оп. 1. Спр. 4, 9; Оп. 3. Спр. 3, 28.

¹⁰ Там само. Ф. 2582. Оп. 3. Спр. 28. Арк. 4.

¹¹ Там само. Ф. 1429. Оп. 1. Спр. 8. Арк. 28.

¹² Там само. Арк. 7.

¹³ *Сірополко С.* Історія освіти на Україні. Львів, 1937. С. 158.

¹⁴ *Ківшар Т.* Український книжковий рух як історичне явище (1917–1923). Київ: Логос, 1996. С. 135.

¹⁵ *Чикаленко Є. Х.* Щоденник, 1919–1920. Київ–Нью-Йорк: Видавництво імені Олени Теліги, 2005. С. 452.

¹⁶ *Ківшар Т.* Зазнач. твір. С. 255.

¹⁷ ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 555. Арк. 117.

¹⁸ Там само. Ф. 2582. Оп. 2. Спр. 142. Арк. 1–3зв., 19–20.

¹⁹ Там само. Ф. 2592. Оп. 2. Спр. 123. Арк. 15–18.

²⁰ Там само. Ф. 2582. Оп. 2. Спр. 142. Арк. 1

²¹ Там само. Арк. 23–24зв.

²² Там само. Ф. 3996. Оп. 1. Спр. 8. Арк. 5–5зв.

²³ Там само. Ф. 3865. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 8.

²⁴ Там само. Арк. 9.

²⁵ Там само. Ф. 4447. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 48, 50.

²⁶ Там само. Ф. 3563. Оп. 1. Спр. 147. Арк. 53–53зв., 74–74зв.;

²⁷ Там само. Ф. 3863. Оп. 1. Спр. 11. Арк. 32–32зв., 42–42зв.

²⁸ Там само. Ф. 4447. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 20.

²⁹ Там само. Ф. 4427. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 8–8зв.

³⁰ Там само. Ф. 4447. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 4.

³¹ Там само. Арк. 1; Ф. 3802. Оп. 1. Спр. 55. Арк. 263–265.

³² Там само. Ф. 4447. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 19.

³³ *Чикаленко Є. Х.* Зазнач. твір. С. 442.

³⁴ ЦДАВО України. Ф. 3803. Оп. 1. Спр. 45. Арк. 116а–116а зв.

³⁵ Там само. Ф. 3563. Оп. 1. Спр. 147.

³⁶ Там само. Ф. 3634. Оп. 1. Спр. 13.

³⁷ Там само. Ф. 3996. Оп. 1. Спр. 8.

³⁸ Там само. Ф. 3863. Оп. 1. Спр. 11.

³⁹ Там само. Ф. 3562. Оп. 1. Спр. 81.

⁴⁰ Там само. Ф. 3878. Оп. 1, Спр. 57.

⁴¹ Там само. Ф. 3803. Оп. 1. Спр. 45.

- ⁴² Там само. Ф. 3560. Оп. 1. Спр. 63.
- ⁴³ Там само. Ф. 3563. Оп. 1. Спр. 147. Арк. 61–62зв., 65–66зв.
- ⁴⁴ Там само. Ф. 3208. Оп. 1. Спр. 37. Арк. 3.
- ⁴⁵ *Ківшар Т.* Зазнач. твір. С. 259.
- ⁴⁶ ЦДАВО України. Ф. 3208. Оп. 1. Спр. 34; Оп. 2. Спр. 3.
- ⁴⁷ Там само. Ф. 3563. Оп. 1. Спр. 147. Арк. 69.
- ⁴⁸ Там само. Ф. 3802. Оп. 1. Спр. 18, 23, 25.
- ⁴⁹ Там само. Спр. 23. Арк. 66.
- ⁵⁰ Там само. Ф. 3208. Оп. 1. Спр. 34.
- ⁵¹ Там само. Ф. 3802. Оп. 1. Спр. 28.
- ⁵² Там само. Ф. 3208. Оп. 1. Спр. 21. Арк. 4, 10, 22, 27, 32.
- ⁵³ Там само. Арк. 11–14, 18, 20, 24, 26.
- ⁵⁴ Там само. Арк. 15, 17.
- ⁵⁵ Там само. Арк. 26.
- ⁵⁶ Там само. Ф. 3802. Оп. 1. Спр. 55.
- ⁵⁷ Там само. Арк. 266–270, 274–291.
- ⁵⁸ Там само. Арк. 281зв.
- ⁵⁹ Там само. Арк. 290–290зв.
- ⁶⁰ Там само. Арк. 304–305зв.
- ⁶¹ Там само. Ф. 3208. Оп. 1. Спр. 78.
- ⁶² Там само. Арк. 15, 18, 20.
- ⁶³ Там само. Арк. 21.
- ⁶⁴ Там само. Ф. 3803. Оп. 1. Спр. 33. Арк. 6.
- ⁶⁵ Там само. Ф. 4372. Оп. 1. Спр. 7. Арк. 2зв.
- ⁶⁶ Там само. Арк. 5зв., 6.
- ⁶⁷ Там само. Арк. 3зв.
- ⁶⁸ Там само. Ф. 3208. Оп. 1. Спр. 78. Арк. 57–64.
- ⁶⁹ Там само. Ф. 4380. Оп. 1. Спр. 3.
- ⁷⁰ Українська політична еміграція 1919–1945: документи і матеріали. Київ: Парламентське вид-во, 2008. С. 472.
- ⁷¹ ЦДАВО України. Ф. 3208. Оп. 1, Спр. 114. Арк. 88; Ф. 4380. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 3–5.
- ⁷² Там само. Ф. 4380. Оп. 1. Спр. 4.
- ⁷³ Там само. Спр. 3. Арк. 49–50.
- ⁷⁴ Там само. Арк. 54.
- ⁷⁵ Там само. Спр. 2.
- ⁷⁶ Там само. Спр. 3. Арк. 6.
- ⁷⁷ Там само. Арк. 37.
- ⁷⁸ Там само. Арк. 39.
- ⁷⁹ Там само. Ф. 4433. Оп. 2. Спр. 121. Арк. 23.
- ⁸⁰ *Наріжний С.* Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами” (Ч. I. Прага, 1942, XX с. + 372 + ССХХХІІ с.). С. 280.
- ⁸¹ ЦДАВО України. Ф. 4016. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 32–32зв.
- ⁸² Там само. Ф. 4433. Оп. 2. Спр. 139. Арк. 2.
- ⁸³ Там само. Арк. 12.
- ⁸⁴ Там само. Ф. 4016. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 51–51зв.

- ⁸⁵ Там само. Ф. 4433. Оп. 2. Спр. 139. Арк. 8.
- ⁸⁶ Там само. Ф. 4016. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 55; Ф. 4433. Оп. 2. Спр. 139. Арк. 9.
- ⁸⁷ Там само. Ф. 4433. Оп. 2. Спр. 139. Арк. 15.
- ⁸⁸ Там само. Арк. 13.
- ⁸⁹ Там само. Ф. 3889. Оп. 1. Спр. 22. Арк. 33.
- ⁹⁰ Там само. Ф. 3802. Оп. 1. Спр. 14, 18, 76.
- ⁹¹ Там само. Ф. 3889. Оп. 1. Спр. 18. Арк. 105.
- ⁹² Там само. Спр. 22. Арк. 30.
- ⁹³ Там само. Арк. 31–31зв.
- ⁹⁴ Там само. Ф. 3208. Оп. 1. Спр. 250–251.
- ⁹⁵ Там само. Ф. 4447. Оп. 1. Спр. 7. Арк. 65, 73.
- ⁹⁶ Там само. Спр. 3, 4; Ф. 4026. Оп. 1. Спр. 3; Оп. 2. Спр. 4.
- ⁹⁷ Там само. Ф. 4026. Оп. 2. Спр. 4. Арк. 1.
- ⁹⁸ Там само. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 30.
- ⁹⁹ Там само. Оп. 2. Спр. 4. Арк. 3.
- ¹⁰⁰ Там само. Ф. 4447. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 4.
- ¹⁰¹ *Мушинка М.* Чотири празькі видання творів Тараса Шевченка періоду другої світової війни//Народна творчість та етнологія. Київ, 2013. № 3. URL: <http://www.shevkyivlib.org.ua/derzhavni-zakupivli/876-mitets-na-storinkah-zmi-2013-chotiri-prazki-vidannya-tvoriv-tarasa-shevchenka-periodu-drugoi-svitovoi-viyni.html> та ін. (дата звернення: 15. 08. 2017).
- ¹⁰² *Мушинка М.* “Іду у вічність”. Знач. твір. *Його ж.* Невідома антологія Олени Теліги. URL: http://teliga.at.ua/publ/literaturno_kritichni_statti/mikola_mushinka_nevidoma_antologija_oleni_teligi/2-1-0-31 (дата звернення: 17. 08. 2017); *Його ж.* Музей визвольної боротьби України в Празі та доля його фондів: історико-архівні нариси/Державний комітет архівів України, Асоціація українців Словаччини, Наукове товариство ім. Шевченка у Словаччині. Київ, 2005. 160 с. та ін.
- ¹⁰³ ЦДАВО України. Ф. 4447. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 97.
- ¹⁰⁴ Там само. Ф. 3563. Оп. 1. Спр. 147. Арк. 58–58зв.
- ¹⁰⁵ Там само. Ф. 3863. Оп. 1. Спр. 11. Арк. 33–35зв., 40–40зв.
- ¹⁰⁶ Там само. Ф. 4463. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 4.
- ¹⁰⁷ Там само. Ф. 4447. Оп. 1. Спр. 3; Ф. 3915, Оп. 1. Спр. 13.
- ¹⁰⁸ Там само. Ф. 3915. Оп. 1. Спр. 15. Арк. 42.
- ¹⁰⁹ Там само. Спр. 13. Арк. 43; Ф. 3930. Оп. 1. Спр. 9, Арк. 50–50зв.
- ¹¹⁰ Там само. Ф. 3560. Оп. 1. Спр. 63. Арк. 111, 112.
- ¹¹¹ Там само. Ф. 4432. Оп. 1. Спр. 10. Арк. 41.
- ¹¹² *Наріжний С.* Знач. твір. С. 7.

An overview of the documents of the Ukrainian public and cultural figure E. S. Vyrovyi, stored in the Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine, was carried out. The vast majority of documents comprise correspondence with well-known Ukrainian politicians and public figures.

Key words: E. Vyrovyi; the Cultural and Educational Commission of the Labor Congress of Ukraine; the publishing; the layer; the philately; the Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine.